

ชนนทที่หางลูกศร

เหตุใดคนจำนวนมากจึงไม่เข้าใจว่าพระพุทธเจ้าทรงหมายถึงอะไร · ว่าด้วยภาษาของนักวิชาการ ภาษาของพระป่า และการแปลให้ถึงความหมาย

แดเนียล เชอเวอแรร์ (Daniel Schwörer) · วินเทอร์ทัวร์ สวิตเซอร์แลนด์ กันยายน ๒๕๖๙

ชายผู้ถูกลูกศร

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงชายผู้หนึ่งที่ถูกลงด้วยลูกศรอาบยาพิษ ญาติมิตรไปตามหามาให้ แต่ชายผู้นั้นไม่ยอมให้ออนลูกศรออก จนกว่าจะรู้ว่าใครเป็นคนยิง ก้านลูกศรทำด้วยไม้อะไร ชนนทที่หางลูกศรเป็นชนของนกชนิดใด และสายธนูพันด้วยอะไร พระองค์ตรัสว่า ชายผู้นั้นจะตายเสียก่อน โดยที่ยังไม่รู้เรื่องเหล่านั้นเลย ⁽¹⁾

ผมไม่เคยพบคำเปรียบใดที่ตรงไปกว่านี้กับสิ่งที่เกิดขึ้นกับคำสอนของพระองค์ เราเรียนจนจำแนกชนนทที่หางลูกศรได้ เราแยกรากศัพท์บาลีได้ เทียบกับสันสกฤตได้ อรรถาธิบายของอาจารย์สามสำนักได้ เพียงแต่ตลอดเวลานั้น ไม่มีใครถอนลูกศรออกเลย

ผมเป็นชาวสวิส อยู่เมืองไทยสิบหกปี และได้ฟังธรรมจากพระสายวัดป่า ทุกวันนี้ผมแปลธรรมบรรยายของท่านอาจารย์ของผมเป็นภาษาเยอรมันและอังกฤษ บทความนี้เขียนเพื่อเล่าให้ท่านผู้อ่านชาวไทยฟังว่า งานนั้นยากตรงไหน ความยากไม่ได้อยู่ที่คำสอน คำสอนนั้นง่ายและตรง ความยากอยู่ที่ภาษาซึ่งโลกตะวันตกใช้พูดถึงคำสอน และเมื่อเล่าไปแล้ว ท่านอาจเห็นว่าเรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องของฝรั่งเท่านั้น

ใครเป็นคนตั้งคำ

คำศัพท์เกือบทั้งหมดที่โลกตะวันตกใช้พูดถึงพระพุทธศาสนา ถูกกำหนดขึ้นภายในเวลาราวเจ็ดสิบปี โดยนักภาษาศาสตร์กลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๒๔ โทมัส วิลเลียม ริส เดวิดส์ (T. W. Rhys Davids) ก่อตั้งสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society) ขึ้นที่กรุงลอนดอน ท่านเคยเป็นข้าราชการอาณานิคมของอังกฤษในลังกา และรู้จักภาษาบาลีเป็นครั้งแรกเมื่อนั่งเป็นผู้พิพากษา แล้วมีผู้ยื่นเอกสารภาษาบาลีเป็นพยานหลักฐาน จนถึงปีที่ท่านถึงแก่กรรม คือ พ.ศ. ๒๔๖๕ สมาคมพิมพ์คัมภีร์ออกมา ๖๔ เรื่อง ๙๔ เล่ม กว่าสองหมื่นหกพันหน้า ตามด้วยพจนานุกรมบาลี-อังกฤษ (พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๔๖๘) ซึ่งท่านสะสมข้อมูลมาสี่สิบปี และยังวางอยู่บนโต๊ะของนักแปลทุกคนจนทุกวันนี้

ฝ่ายเยอรมัน คาร์ล ออยเกน นอยมันน์ (Karl Eugen Neumann) ที่กรุงเวียนนา แปลมัชฌิมนิกาย (พิมพ์ พ.ศ. ๒๔๓๙-๒๔๔๕) และทีฆนิกาย (พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๖๑ เล่มสุดท้ายพิมพ์หลังท่านถึงแก่กรรม) ส่วนอันโทน กัท (Anton Gueth) ชาวเมืองวิสบาเดิน ซึ่งอุปสมบทที่พม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้ฉายาว่า ญาณติโลกะ แปลอังกูตตรนิกายและคัมภีร์วิสุทธิมรรค และราว พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้เรียบเรียงพจนานุกรมพุทธศาสนา ซึ่งผู้อ่านภาษาเยอรมันยังถือเป็นมาตรฐานอยู่

ผมกล่าวเช่นนี้ด้วยความเคารพ ท่านเหล่านี้รักษาต้นฉบับโบราณ ชำระและพิมพ์คัมภีร์ เปิดวรรณคดีทั้งสายให้โลกได้อ่าน และท่านญาณติโลกะก็ครองเพศบรรพชิตกว่าห้าสิบปี งานของท่านคือรักษาตัวคัมภีร์ไว้ และท่านทำสำเร็จเพียงแต่งานนั้นเป็นคนละงานกับการบอกคนคนหนึ่งว่า เช้าวันจันทร์ เมื่อความโกรธผุดขึ้นในใจ เขาควรทำอย่างไร

ความผิดพลาดจึงอยู่ที่พวกเรามากกว่าอยู่ที่ท่าน เราเอาศัพท์ใช้งานชั่วคราวของนักนิรุกติศาสตร์ ซึ่งตั้งขึ้นตามรากศัพท์และไวยากรณ์ มายกเป็นถ้อยคำตายตัว พจนานุกรม มหาวิทยาลัย และความเคยชิน ทำให้มันแข็งเป็นหิน วันนี้ใครแปลต่างออกไปก็ถูกหาว่าแปลไม่แม่นยำ ทั้งที่เขาเพียงแต่ไม่ทำตามธรรมเนียมซึ่งมีอายุยังไม่ถึงร้อยห้าสิบปี

สิ่งที่หายไป

คนไทยมีข้อได้เปรียบอย่างหนึ่งซึ่งอาจไม่เคยนึกถึง คือคำบาลีเข้ามาอยู่ในภาษาไทยเป็นคำที่ยังมีชีวิต สติ สมาธิ กรรม ทุกข์ เด็กไทยได้ยินคำเหล่านี้มาตั้งแต่เล็ก ชาวตะวันตกไม่มีคำเหล่านี้ จึงต้องมีผู้แปลให้ ขอให้ท่านลองฟังว่า เมื่อแปลคำแปลของฝรั่งกลับมาเป็นไทยแล้ว มันฟังเป็นอย่างไร

สัมมา ภาษาอังกฤษแปลว่า right ภาษาเยอรมันแปลว่า recht (คล้ายคำว่า “ชอบ” ในภาษาไทย ที่แปลได้ทั้งถูกต้องและพอใจ) คำนี้แปลได้ทั้ง ข้างขวา สิทธิตามกฎหมาย ความชอบธรรม และมีกลิ่นของธรรมาสันในโบสถ์คริสต์ ผู้อ่านจึงได้ยินว่า “สมาธิที่ชอบธรรม” แล้วก็ไม่ว่าต้องทำอะไร ทั้งที่ความหมายคือ ทำอย่างถูกวิธีจนได้ผล สมาธิถูกต้องเมื่อมีสติอยู่ด้วย นั่งจ้องเฉย ๆ เป็นการฝึกผิด เหนือนี้ไม่ต้องมีอรรถกถา

สมาธิ ภาษาเยอรมันแปลว่า Sammlung ซึ่งคนเยอรมันทั่วไปได้ยินแล้วนึกถึง “ของสะสม” เช่นแสตมป์ หรือของในพิพิธภัณฑ์ ทั้งที่ความหมายคือใจที่ตั้งมั่นอยู่กับสิ่งเดียว ไม่ถูกลากถูกดึงไปทางนู่นทางนี่ ซึ่งภาษาเยอรมันมีคำที่เด็กนักเรียนทุกคนเข้าใจอยู่แล้ว คือ Konzentration

อายตนะ แปลว่า sense-base คือ “ฐานของประสาทสัมผัส” ฐานคือของที่ตั้งนิ่งให้สิ่งอื่นวางทับ ทั้งที่ความหมายตรงกันข้าม คือที่ซึ่งตากับรูป หูกับเสียง มาเชื่อมต่อกันจนเกิดความรู้ ผมจึงแปลว่า “สะพาน” เด็กคนไหนก็เข้าใจ

สังขาร แปลว่า formations คือ “การก่อรูป” และในปฏิจจสมุปบาท บางพจนานุกรมใช้ว่า kamma-formations คือ “การก่อรูปของกรรม” ได้ยินคำนี้แล้วใครจะนึกถึงอะไรก็ได้ ส่วนมากนึกถึงวิญญาณที่ล่องลอยไปเกิดใหม่ ทั้งที่ท่านอาจารย์ของผมอธิบายว่าเป็นสิ่งที่ทุกคนดูได้ในตัวเอง คือจิตปรุงแต่งความรู้สึกนึกคิดซ้ำแล้วซ้ำอีก จนสิ่งที่ปรุงขึ้นดูเหมือนโลกที่แน่นอน และเหมือนมีเราอยู่ในนั้น

ทุกข์ แปลว่า suffering คือ “ความเจ็บปวดทรมาน” ชาวตะวันตกจึงเข้าใจกันทั่วไปว่าพระพุทธศาสนา มองโลกในแง่ร้าย ท่านอาจารย์ของผมสอนชัดเจนว่า ทุกข์ในอริยสัจไม่ได้หมายถึงทุกข์กายทุกข์ใจ แต่หมายถึงสิ่งที่ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นทนอยู่ไม่ได้ ฟังไม่ได้ ผมจึงแปลด้วยสามคำที่รวมกันแล้วกินความเท่ากับคำเดียวนั้น คือ ความตึง ความบีบคั้น และความทุกข์

แบบแผนเหมือนกันทุกครั้ง คำบาลีชี้ไปที่อาการ คือสิ่งที่เราทำหรือเฝ้าดูได้ในตัวเอง ภาษานักวิชาการเปลี่ยนมันเป็นสิ่งของ เป็นคำนามก้อนหนึ่ง แต่กับสิ่งของเราทำอะไรไม่ได้ นอกจากนิยามมัน การสนทนาจึงค่อย ๆ เลื่อนจากการปฏิบัติไปสู่บัญญัติ และสุดท้ายก็เถียงกันเรื่องที่มาของคำ ไม่ได้พูดถึงคำสอนอีกต่อไป

เมืองไทยก็มีอาการเดียวกัน

ข้อได้เปรียบของคนไทยมีด้านกลับ คำที่ได้ยินทุกวันจนชิน เราไม่ถามอีกแล้วว่าแปลว่าอะไร และในภาษาพูดหลายคำเลื่อนความหมายไปไกล สังขาร กลายเป็นร่างกายที่ร่วงโรย เวทนา กลายเป็นความน่าสงสาร กรรม กลายเป็นเคราะห์ร้าย อนิจจัง กลายเป็นคำอุทาน ท่านพุทธทาสซึ่งเรื่องนี้ไว้ตั้งแต่หกสิบปีก่อน ว่ามีภาษาคนกับภาษาธรรม และถ้าฟังภาษาธรรมด้วยหูของภาษาคน ก็จะไม่เข้าใจธรรมะเลย ⁽²⁾

อาการเดียวกันนี้ ที่ตะวันตกสวมครุยของนักนิรุกติศาสตร์ ที่เมืองไทยสวมเครื่องแต่งกายอีกชุดหนึ่ง คือบทสวดบาลี ที่ผู้ฟังพนมมือแต่ไม่มีความหมาย พิธีกรรม และการทำบุญแบบคิดบัญชี ท่านอาจารย์ของผมเรียกภาษาแบบนั้นว่า “ภาษาปริยัติ” เมื่อท่านเอ่ยถึง ท่านก็แปลเป็นคำธรรมดาให้ทันทีในประโยคเดียวกัน ในเมืองไทยเอง สายวัดป่าก็เป็นกระแสดวง ไม่ใช่กระแสหลัก เรื่องนี้จึงไม่ใช่ความล้มเหลวของตะวันตก แต่เป็นแบบแผนอย่างหนึ่ง คือที่ใดการสืบทอดสำคัญกว่าการนำไปใช้ ที่นั่นความหมายจะหายไปในรูปแบบ

พระพุทธเจ้าทรงเตือนไว้แล้ว

ที่น่าสังเกตคือ พระไตรปิฎกเองกล่าวถึงอันตรายนี้ไว้ และไม่ใช่เพียงครั้งเดียว

ผู้ที่เรียนธรรมเพียงเพื่อได้วาตะและเอาชนะ พระองค์ทรงเปรียบว่าเหมือนคนจับงูพิษที่หาง งูย่อมแสวงกลับมากัด ในพระสูตรเดียวกันมีอุปมาเรื่องแพ ธรรมะมีไว้เพื่อข้ามฟาก ไม่ได้มีไว้ให้แบกไปบนฝั่งโน้น⁽³⁾

ภิกษุสองรูปซึ่งเกิดในตระกูลพราหมณ์ กราบทูลขอยกพุทธพจน์ขึ้นโดยฉันท คือภาษาของบัณฑิต เพื่อไม่ให้ภาษากินทำให้เสียหาย พระองค์ไม่ทรงอนุญาต และตรัสให้ทุกคนเรียนพุทธพจน์ด้วยภาษาของตน⁽⁴⁾ อีกแห่งหนึ่งตรัสว่าไม่พึงยึดมั่นภาษาของกินใดกินหนึ่ง และไม่พึงล่วงเลยคำที่ชาวโลกใช้กัน ภาษาณะอย่างเดียวกัน แต่ละกินเรียกไม่เหมือนกัน ชาวกินนั้นเรียกอย่างไร ก็พูดอย่างนั้น⁽⁵⁾

และที่สีสปาวัน คือปาประดูलय พระองค์ทรงหยิบใบไม้ขึ้นมากำมือหนึ่ง แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้ในกำมือกับใบไม้ในป่า อย่างไหนมากกว่ากัน สิ่งที่ทรงรู้กับสิ่งที่ทรงสอนก็ฉนั้นนั้น ทรงสอนแต่สิ่งที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์⁽⁶⁾

คำสอนที่เปิดให้เฉพาะผู้ที่เรียนบาลีมาแล้ว ย่อมไม่ผ่านเกณฑ์ที่คำสอนนั้นตั้งไว้เอง

พระปาท่านพูดอย่างไร

พระสายวัดปาท่านพูดอีกแบบหนึ่ง ท่านอาจารย์ของผมนิยายปฎิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นหัวใจของคำสอน จบในครึ่งชั่วโมง ชนิดที่เด็กฟังเข้าใจและเอาไปใช้ได้ทันที ท่านว่า ปลาอยู่ในน้ำ มันหลงน้ำ มันไม่รู้จักน้ำ คนที่อยู่ในทุกข์ก็ ไม่รู้จักทุกข์ ท่านยกอุปมาของท่านพุทธทาสว่า รู้เท่าทันเวทนาก็เหมือนตัดเลาวัลย์ตรงกลาง ยอดของมันก็ผลิดอก ออกผลไม่ได้ ท่านว่า ทางจงกรมที่แท้จริงก็คือลมหายใจ เดินเข้าเดินออกอยู่นี้ ไม่ต้องไปสร้างทางให้ใครดู

นี่คือสมบัติที่คนไทยมีอยู่ และชาวตะวันตกเดินทางข้ามโลกมาหา ภาษาไทยธรรมดาของครูบาอาจารย์ที่พูดจากสิ่งที่ท่านเห็นเอง

พจนานุกรมพุทธศาสตร์บอกอะไร

หลักฐานที่ชัดที่สุดกลับมาจากงานของปราชญ์ฝ่ายคัมภีร์เอง “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ซึ่งผมเคารพอย่างยิ่ง นิยายหัวข้อธรรมแต่ละข้อสองครั้ง คือเป็นภาษาไทย และให้คำอังกฤษกำกับ⁽⁷⁾ ผังภาษาไทยท่านอธิบายเรียงง่ายและเห็นภาพ อย่างตะนะ คือ “ที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้” ซึ่งก็คือสะพาน สติ คือ “ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง” สังขาร คือ “สภาพที่ปรุงแต่ง” ใช้คำเดียวกับที่แม่ครัวใช้ปรุงอาหาร อาสวะ คือ “สภาวะอันหมักดองสันดาน”

แต่ทันทีที่ท่านข้ามไปฝั่งภาษาอังกฤษ ท่านมีให้ใช้เพียงคำศัพท์ของเมื่อร้อยกว่าปีก่อน คือ Kamma-Formations, Five Groups of Existence, Six Sense-Bases, Right Concentration นี่ไม่ใช่ข้อตำหนิตาน ท่านให้คำที่ใช้กันเป็นสากลเพื่อให้ค้นต่อได้ แต่มันชี้ให้เห็นว่าปัญหาอยู่ที่ไหน ไม่ได้อยู่ที่คนไทย ไม่ได้อยู่ที่ภาษาบาลี แต่อยู่ที่ภาษาแปลซึ่งโลกตะวันตกตั้งให้ตัวเองเมื่อร้อยปีก่อน แล้วไม่กล้าแตะอีกเลย

หลักสี่ข้อของการแปลให้ถึงความหมาย

ผมจึงแปลความหมาย ไม่ได้แปลไวยากรณ์บาลี และเพื่อไม่ให้กลายเป็นการแปลตามใจชอบ ผมถือหลักสี่ข้อ ซึ่งใครจะตรวจสอบก็ได้

ข้อหนึ่ง ในประโยคต้องมีสิ่งที่ทำได้หรือเฝ้าดูได้ สิ่งใดเอาไปใช้ในเช้าวันจันทร์ไม่ได้ สิ่งนั้นยังไม่ใช่คำแปลที่ใช้การได้

ข้อสอง กริยามาก่อนนาม “ยึดไว้” ผมเห็นได้ในตัวเอง แต่คำนามก่อนใหญ่อย่าง attachment ผมมองไม่เห็น

ข้อสาม คำในภาษาใหม่ต้องเป็นไปตามสิ่งที่ครูบาอาจารย์ผู้ยังมีชีวิตอยู่หมายถึงและยกตัวอย่างให้ดู ไม่ได้ตามรายการในพจนานุกรม

ข้อสี่ คำบาลีคงไว้ในวงเล็บข้าง ๆ นักวิชาการจะได้ตรวจได้ว่าคำไหนตรงกับคำไหน ใครไม่ต้องการก็อ่านข้ามไป แต่ประโยคข้างหน้าต้องยืนได้เองโดยไม่ต้องพึ่งวงเล็บ

คำเชิญ

นี่ไม่ใช่การปฏิเสธวิชาการ ถ้าไม่มีงานของสมาคมบาลีปกรณ์และท่านญาณติโลกะ ก็ไม่มีคัมภีร์ให้ผมได้อาศัย ผมเพียงขอให้รับคำของท่านเหล่านั้นตามที่มันเป็น คือศัพท์ใช้งานของยุคสมัยหนึ่ง ไม่ใช่พุทธพจน์ หลักข้อสี่ไม่ได้ลดทอนงานวิจัยแต่อย่างใด เพียงเพิ่มอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งเป็นชั้นที่คำสอนได้ทำหน้าที่ของมันอีกครั้ง

ธรรมบรรยายที่มีคำบาลีมากจึงต้องใช้เวลาแปลมากกว่าปกติ เพื่อให้ความหมายในภาษาใหม่ชัดในตัวเอง เหมือนที่ชัดอยู่แล้วในคำพูดของท่านอาจารย์ นั่นคืองานที่ผมตั้งใจทำ และผมขอฝากไว้กับท่านผู้อ่านชาวไทยสองข้อ ข้อหนึ่ง ภาษาไทยธรรมดาของครูบาอาจารย์สายปฏิบัติ คือสิ่งที่ล้ำค่าที่สุดที่ท่านจะให้โลกได้ ขอให้รักษาไว้ ข้อสอง เมื่อได้ยืมคำบาลีที่คุ้นหู ลองถามตัวเองอีกครั้งว่า คำนี้เข้าไปทำอะไรในใจของเราเดี๋ยวนี้

ถอนลูกศรออกก่อน เรื่องขนนก ค่อยคุยกันทีหลัง

เชิงอรรถ

- (1) จุฬาลงกุฎสูตร (ฉบับสยามรัฐ: จุฬาลงกุฎโยวาทสูตร) มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณณาสก์ (พระไตรปิฎก เล่ม ๑๓)
- (2) พุทธศาสนิกชน “ภาษาคน ภาษาธรรม” บรรยายที่สวนโมกขพลาราม ไซยา ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๙
- (3) อลคัฏฐปุณณสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์ (เล่ม ๑๒)
- (4) พระวินัยปิฎก จุลวรรค ขุททกวัตถุขันธกะ (เล่ม ๗): “สกาย นิรุตติยา” อรรถกถาสันตปาสาทิกาของพระพุทธโฆษาจารย์อธิบายว่า หมายถึงภาษาของพระพุทธเจ้าเอง แต่ข้อที่ไม่ทรงอนุญาตให้ยกขึ้นเป็นภาษาของบัณฑิตนั้นไม่เปลี่ยน
- (5) อรณวิกังคสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปิณณาสก์ (เล่ม ๑๔)
- (6) สีลปาสูตร สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (เล่ม ๑๙)
- (7) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม คำอธิบายที่ยกมาอยู่ในหัวข้อ [276] आयตนะ [281] โพชนงค์ [120] สังขาร [135] आसवे

ปีชาตะ-มรณะ: T. W. Rhys Davids (พ.ศ. ๒๓๘๖-๒๔๖๕) K. E. Neumann (พ.ศ. ๒๔๐๘-๒๔๕๘) Nyanatiloka (พ.ศ. ๒๔๒๑-๒๕๐๐)

บทความนี้ไม่ใช่คำแปลของต้นฉบับภาษาเยอรมัน «Die Federn des Pfeils» แต่เป็นการเรียบเรียงใหม่สำหรับผู้อ่านชาวไทย